

ТЕЛЕВИДЕНИЕДА РЕАЛИТИ-ШОУЛАРНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА ТАРҚАЛИШИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10965232>

Назарова Хуршидабону Олимовна
Ўзбекистон Халқ демократик партияси
Ахборот хизмати сектор мудири

Аннотация

Ушбу мақолада телевидениеда реалити шоу дастурлари яралиши ҳамда ривожланиши таҳлил қилинади. Реалити шоу лойиҳалари йўналишларга ажратилиб, ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратилади. Асосийси Ўзбекистон телеканалларига мазкур турдаги телелойиҳаларнинг кириб келиши, сабаблари ва турлари таҳлил қилинади. Шунингдек, энг оммабопликка эришган реалити шоу дастурларининг жамоатчиликка бераётган маънавий озуқаси ёки аксинча унинг зарарли томонлари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар

реалити шоу, режалаштирилмаган сценарий, яширин камера, кундалик ҳаёт, зиранча

Янги давр журналистикаси кечагисидан кескин фарқ қилади. Бугунги телевизион журналистиканинг кўплаб жанрлари мавжуд бўлиб, улар хилма-хиллиги, мураккаблиги ва кўп қирралилиги билан ажралиб туради. Жанрлар доимий ривожланиш жараёнида, ҳаёт ва ўзгарувчан амалиёт билан бирга ўзгармоқда, янгиланмоқда. Янги жанрларнинг пайдо бўлиши билан эски жанрлар ўз-ўзидан тарихга айланади. Йилдан йилга телевидениеда ўхшаши йўқ янги шакллар пайдо бўлмоқда. Сўнгги йилларда ток-шоу, телешоу, реалити-шоулар энг оммабоп жанрлар сифатида тарқалмоқда ва омманинг эътибори, баҳс-мунозараларига сабаб бўлиб келяпти. Бу ҳақда соҳада бир неча йиллардан бери изланиш олиб бораётган олим, филология фанлари доктори А.Каримов шундай ёзади: “Ўтган асрнинг 80-йилларида жамоат фаоллари ток-шоулар орқали одамлар билан алоқада бўлиш мумкинлигини алоҳида таъкидладилар. Бу анча арзон ва қулай эди. Ток-шоу коммуникациялар таркибида энг муҳим омил сифатида намоён бўла бошлади. Кўрсатув орқали тарғибот-ташвиқот олиб бориш, реклама қилиш имкониятлари пайдо бўлди. Жамият учун муҳим аҳамият касб этган

жараёнларда ток-шоулардан фойдаланиш анъанага айланди. Юзма-юз мулоқотлар маҳаллий ва миллий ток-шоуларда ўз аксини топди. Жаҳон сиёсатчилари ток-шоунинг оммабошлигини сезгани ҳолда, уни ҳатто йирик тадбирларга олиб киришди ва ўз қуроллари қилиб олишди”³⁶.

Ток-шоуларнинг аҳамияти шундаки, бундай дастурлар жамиятнинг турли қатламларини бирлаштиради, ҳаётини позицияларда ўхшашликни топади, ҳамма учун мақбул бўлган ахлоқий қадриятларни тасдиқлайди ва умумий муаммоларга универсал ечим топишга ёрдам беради. Ток-шоу – (*talk show* [tɔ:k ʃoʊ] суҳбатли кўнгилочар жанр) – инглиз тилидан сўзма-сўз таржима қилинганда – суҳбатли томоша маъносини англатади. Суҳбат, мунозара, ўйинларнинг муҳим хусусиятларини ўзида мужассам этган ток-шоулар бошловчининг шахсияти атрофида тўпланади. Айни пайтда миллий телеканалларда “Муносабат”, “Минбар”, “Очиқчасига гаплашамиз” сингари ток-шоулар оммабоп бўлиб турибди.

Телешоулар нейтрал кўнгилочар жанр бўлиб, мусиқа ва тасвирлар устунлик қилади, реклама жуда кўп. Асосий хусусияти – ўйин-кулги, дам олишга йўналтирилганлиги билан аҳамиятлидир. Телевизион шоунинг асосий мақсади одатда томошабинларга хурсандчилик бахш этиш, аудиторияни турли совринлар қўлга киритиши ва истеъдодини кенгрок кўрсатиши шароит яратишни қамраб олади. Ушбу дастурлар томошабинлар эътиборини жалб қилиш ва ушлаб туриш учун турли танловларга таянади, шартлардаги қийинчиликлар ва иштирокчиларнинг ҳис-туйғуларига асосланади. Бунинг учун улар турли визуал ва аудио эффектлардан фойдаланадилар. Ҳозирги кунда “Х фактор” телешоуси кўпчилик томошабинларнинг эътиборини тортмоқда.

Филология фанлари доктори А.Каримов ҳозирда телевидение амалиёти ва илмида ток-шоу, телешоудан сўнг шоулар билан алоқадор бошқа турлар ҳам кириб келаётганига эътибор қаратиб: “Реалити-шоулар телешоу, ток-шоудан ҳақиқат ва реалликка асосланиши билан фарқланади. Яъни, ижтимоий ҳаётдаги воқеа-ҳодисалар қандай бўлса шундайлигича, уюштирилмасдан, ясама бўёқдорликдан холи, сохталикдан йироқ, томошавийликка асосланмаган ҳолда содир бўлади”³⁷ – деб ёзади.

³⁶Каримов А. Рекреативлик – замонавий тележурналистиканинг глобал қонуниятлари сифатида: миллий ва халқаро тажриба. Филология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Т. 2023. – Б.147.

³⁷ Каримов А. Рекреативлик – замонавий тележурналистиканинг глобал қонуниятлари сифатида: миллий ва халқаро тажриба. Филология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Т. 2023. – Б.149.

Реалити-шоу – бу режалаштирилмаган сценарий бўйича содир бўладиган, воқеликни кўрсатадиган, ўз навбатида актёрлар эмас, балки оддий одамлар характерини очиқ берадиган дастурлар сифатида томошабин қалби ва онгига кириб боради. Юқорида қайд этилган ҳар учала жанр тури кўнгилочар, барча қатламлар эътиборини торта оладиган ва актёрлар ёки юлдузлар эмас, балки оддий одамларнинг ҳаёти билан боғлиқ бўлган дастурлар эканлиги туфайли ҳам тобора оммалашмоқда.

Биз қуйида реалити-шоуларга чуқурроқ тўхталамиз. Телевизион журналистиканинг бу жанри кўп жиҳатлари билан бошқа жанрлардан фарқ қилади ва устунликка эга. Соҳа олимларидан бири, Гуцал Евгений Александрович реалити-шоунинг асосий кўринишлари ҳақида ёзади³⁸.

Биринчи тур: “Шоу подглядывания” (“Яширин тарзда кузатиш шоуси”). Кимнидир ёки ниманидир яширин тарзда кузатишни Ер юзи аҳолисининг аксарият қисми яхши кўради. Бундай шоу иштирокчилари турли мезонларга (жозибали кўриниш, соддадиллик, камера олдида осон ҳаракат қилиш қобилияти ва бошқа) кўра қизиқарли бўлиши керак. Инсоннинг феъл-атворида, бир томондан, соғлом нарциссизм, иккинчи томондан, соғлом асабийлик улуши бўлади. Ҳарбдаги яширин тарзда кузатиш шоуларига “Big Brother” (“Катта Ака”) (Gollandiya), “The Big Diet” (“Катта парҳез”) ва “Broken” (“Синганлар”) (Buyuk Britaniya) мисол бўла олади. Россиянинг “За стеклом” (“Ойна ортида”), “Голод” (“Очлик”) каби реалити-шоуларни мисол келтириш мумкин.

Кейингиси “Шоу на выживание” (“Омон қолиш шоуси”). Бундай дастурлар доирасида қатнашчилар оғир яшаш шароитларда синалади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам охиригача қолиб, ғалаба учун интилиш тавсия қилинади. Бунда танловнинг энг муҳим мезонларидан бири – иштирокчининг ишончлилиги ва масъулияти, унинг шоу ташкилотчилари томонидан қўйилган талабларни бажаришга тайёрлиги ҳисобга олинади. Мисол тариқасида Швециянинг “Survivor” (“Омон қолган”), АҚШнинг “Alive” (“Тирик”), Россиянинг “Последний Герой” (“Сўнгги қаҳрамон”) реалити-шоулари жуда машҳур.

Учинчи турга мансуб “Шоу профи”лар кўнгилочар функциядан ташқари томошабин ва иштирокчилар учун қатор амалий афзалликларга эга. Шоу доирасида профессионал ўйинчилар илгари ўзларига нотаниш бўлган

³⁸ Гуцал Е. А. Реалити-шоу на современном российском телевидении : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.10. <http://www.dslib.net/zhurnalistika/realiti-shou-na-sovremennom-rossijskom-televidenii.html>.

хунармандчилик турларини ўзлаштирадидлар, профессионал даражаларини оширадидлар ва томошабин “ошхона”нинг ўзини томоша қилади ёки амалий билимларга эга бўлади. Профессионал шоуга Россиянинг “Юлдузли фабрика” дастурини киритса бўлади. Унда реал вақтда эстрада юлдузларини тарбиялаш жараёни кўрсатилади. Сўнгги пайтларда томошабинларнинг реалити-шоуларга бўлган қизиқиши ортиб бораётгани ва ушбу қизиқишни доимий равишда қўллаб-қувватлаш зарурати туфайли бундай лойиҳалар ташкилотчилари юқоридаги гуруҳларнинг айрим элементларини синтез қилишга тобора кўпроқ мурожаат қилмоқдалар. Сўнгги тур эса “Квест” (“Қидириш”) деб номланади ва инглизча “quest” – сўздан олинган. Саргузашт, детектив ҳикоя, жумбоқларга асосланган, ностандарт ечимларга қурилган. Иштирокчилар ғайриоддий яшаш шароитларига жойлаштирилади ва кўплаб камералар ҳамроҳлигида жисмоний ва интеллектуал тўсиқларни енгиб ўтади. Квест доирасида иштирокчилар етакчиликка яққол мойил бўлган, юқори даражадаги IQ га эга, тезкор реакцияга қодир ва тез қарор қабул қила оладиган шахслардир. Бундай шоуга “Форт Баярд” мисол бўла олади.

Реалити-шоулар тарихи, уларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ турли маълумотлар бор. Масалан, россиялик олима С.Урозова “Телевизорда Реалити ТВ деб номланган маҳсулотдан кўра кўра бахсли дастур йўқ. Биринчи марта 1999 йилда Нидерландияда пайдо бўлган (“Big Brother” (“Катта ака”) реалити-шоу ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатдан кенг жамоатчилик муҳокамаларига сабаб бўлди. Бир зумда бутун дунё бўйлаб тарқаб, мамлакатда кўп миллионли аудиторияга эга бўлди. Айнан мана шу икки омил – маҳсулотнинг тез тарқалиши ва катта миқдордаги аудиториянинг эътибори – теледастурнинг ғайриоддий хусусиятларидан далолат беради”³⁹ – деб изоҳлайди. Россияда энг машҳур реалити-шоулар – “Дом-2” ва “Экстрасенслар жанги” ҳисобланади.

Википедия маълумотларига таянадиган бўлсак, қутилмаган вазиятларда одамларни кўрсатадиган дастурлар биринчи марта телевизорда 1940-йилларда пайдо бўлгани ёзилган. 1948-йилда АҚШ телевидениесига “Яширин камера” - “Hidden camera” шоуси (1947-йилги “Яширин микрофон” – “Hidden microphone” радио дастури асосида) пайдо бўлди ва тезда машҳур бўлди. Айнан мана шу дастурда муаллиф режасига биноан қутилмаган вазиятга тушиб қолган одамларнинг муносабати, хатти-ҳаракатлари

³⁹ Урозова С.Л. Реалити-шоу: особенности и принципы моделирования. М.: 2011.
<http://www.ipk.ru/ftpgetfile.php?id=111>.

телевидение ва радио орқали биринчи бўлиб ёзиб олинган ва эфирга узатилган.

1950-йилда “Out of time” (“Вақтдан ўзиб”), “Cause or effect” (“Сабаб ёки оқибат”) ўйинли реалити-шоулари намоёниш этилади. Унда оддий одамлар турли ғайриоддий мусобақаларда, трюк ва ҳазилларда иштирок этадилар. Бу дастурлар фақатгина АҚШда намоёниш этилган бўлиб, улар реалити шоуларининг илк кўриниши эди, холос. Россиялик олима С.Урозова оммавийлиги, дунё бўйлаб тарқалишини инобатга олиб, “Big Brother” (“Катта ака”) дастурини илк реалити-шоу деб баҳолаётган бўлса ажаб эмас.

Биринчи реалити-шоу 1971 йилда АҚШда яратилган ва икки йилдан сўнг ПБС телеканалда пайдо бўлган. Шоу ўн икки эпизоддан иборат бўлиб, бутун жамоатчилик бир оилада рўй бераётган воқеаларни кузатиб борди. Асосий интрига шундан иборат эдики, оила ажрим ёқасида. Беш фарзанднинг каттаси, йигирма ёшли Ленс вақти-вақти билан лаб бўёгини суртиб, аёллар кийимини киярди. Ўша йилларда шоу телевидениеда рекорд миқдордаги – ўн миллион томошабинни жалб қилди ва кўплаб мунозарали фикрларга сабаб бўлган.

1973 йилда Кўшма Штатларда замонавий реалити-шоуларга ўхшаш намоёниш пайдо бўлади – бутун Америка Лоуд оиласининг кундалик ҳаётини 12 эпизод давомида томоша қилади. Бироқ, ҳақиқий портлаш 1999 йилда Голландияда “Big Brother” (“Катта ака”) деб номланган шоу чиққандан сўнг бошланади. Мазкур дастурда бир хонадонга қамалган ўғил-қизлар бутун кўрсатув давомида фақат ўзаро муносабат ўрнатишга ҳаракат қиладилар. Охир-оқибат, квартирада фақат битта ғолиб қолиши кераклигини билиб, улар турли ёлфонларни тўқишди, жанжал қилишди, гуруҳлар тузишди, ёқлаб ва қарши овоз беришди. Умуман олганда ҳеч қандай маъносиз, миниатюрада инсоният жамиятини тасвирладилар.

Лойиҳанинг оддийлигига қарамай, аниқ ва ақл бовар қилмас даражадаги муваффақиятга эришилди. Шу сабабли продюссерлар шунга ўхшаш дастурлардан узок вақт давомида яхшироқ фойдаланиш мақсадида уни клонлаштиришга ўтишди. Бутун дунёда, жумладан, Мексика, Таиланд, Нигерия ва бошқа минтақаларда “Big Brother” (“Катта ака”)нинг нусхалари турли даражадаги муваффақиятлар билан намоёниш этилгач, телеканал эгалари йўл-йўлакай тажриба ўтказишларига тўғри келди. Бундай турдаги шоулар бир жойда қотиб қолмаслиги учун мутлақо янги форматларни ишлаб чиқишга эътибор қарата бошладилар.

Мазкур дастурлар оммавийлик ва жамиятда турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётгани туфайли катта даромад келтирар эди. Бунинг учун барча эшиклар очилди – ҳудудий чекловлар, одоб-ахлоқ меъёрлари олиб ташланди. Томошабин эътиборини жалб қилиши мумкин бўлган ҳамма нарса кўрсатилди ва ўз ҳақиқатига эга бўлиш истаги чинакам оммавий ахлоқсизлик характериغا эга бўлди. Барча рекордларни Fox and Nash Entertainment телекомпаниясининг раҳбарларидан бири (ўриндош продюсер) Майк Дарнелл, ҳеч муболағасиз янгилади ва мазкур жанрнинг отаси деган норасмий номга ҳам эга бўлди. Айнан у “Катта ака” каби дастурлардан чинакам “ҳақиқат”ни яратган, куч ва пулни аямасдан, хайратланарли ва янгиликнинг барча мумкин бўлган шакллари кўллаган. Масалан, Моника Левинскийни “Жаноб шахсият” реалити-шоусининг бошловчиси сифатида таклиф қилишдан тортиб, “Ҳаёт” деб номланган деярли чексиз давом этувчи реалити-шоуни ҳам ярата олди. Бу орқали Дарнелл одамларнинг деярли барча хиссиёт ва қизиқишлари билан ўйнашишга муваффақ бўлди. Дастур иштирокчилари ўзини бой сифатида намоён этаётган камбағалнинг кўнглини овлаш учун исталган нарсага тайёр туришга мажбурлай олди. Телекамералар олдида эркин севгини рағбатлантирди, изланишлар учун шоуга айланди. Ёш йигитлар ўзидан анча катта бадавлат аёлларга кўнги кўйишига эриша олди.

2003 йилда эса Майкнинг навбатдаги лойиҳаси ишга туширилиши унга ҳақиқий “Юлдузли онлар”ни туҳфа этди. Йигирма кишидан иборат иккита жамоа кимсасиз оролга туширилади. Уларнинг ҳар бири исталган қуролни танлаш ҳуқуқига эга эди. Озиқ-овқат йўқ, кийим йўқ – фақат антидепрессантлар. Дастур қандай яқунланиши кераклиги унинг сарлавҳаси билан қисқача кўрсатилган – “Alive” (“Омон қолган”). Бироз вақт ўтгач, “Эдем абадий” ҳақида гапирар экан, Дарнелл шундай дейди: “Ушбу шоу да ғолиблар ёки мағлублар бўлмайди”. Кейинчалик аниқланишича, ғолиб “Alive” реалити-шоусида ҳам бўлмаган. Ғолиб деб топилган 29 ёшли Жорж Шеннон олган жароҳатлари туфайли касалхонада вафот этади.

Ўзбекистонда илк реалити шоу “Севимли” телеканалда ишга туширилган “Зирапча” лойиҳасидир. Мазкур реалити шоу ҳақиқатдан ҳам миллионлаб томошабинларнинг қизиқишлари, турли баҳс-мунозараларига сабаб бўлган. Мазкур лойиҳада асосан оғир шароитларда катта бўлган, турли сабабларга кўра ахлоқ тузатиш колонналарида сақланаётган хотин-қизларнинг ҳаёти, муаммолари олиб чиқилади. Уни ҳал қилиш ечимлари изланади. Иштирокчилар турли синовлардан ўтади. Реалити-шоунинг ҳар

бир мавсумида турли тақдир эгалари бирлашади. Уларнинг муаммолари турлича. Нафрат, тушкунлик, лоқайдлик, маданиятсизлик, аламзадалик, носоғлом ҳаёт тартибига кўниккан қизлар ўзгаришга қарор қилишади. 20 га яқин мутахассисдан иборат мураббийлар жамоаси иштирокчиларга бу борада максимал даражада кўмаклашишга киришади. Улар бир уйда истиқомат қилишади. Қатъий тартиб ҳамма учун бир хил. Илк ҳафталарда қизлар билан яқиндан танишув ва муҳитга психологик мослашув кузатилади. Кейин эса режага мувофиқ қатнашчилар синовдан ўтади. Бир сўз билан айтганда, Ғарб телевидениеларида пайдо бўлган реалити-шоулар ўзбек телеканалларида ҳам кенг тарқалмоқда. Албатта уларнинг сифати, оммавийлиги, миллий маънавиятимизга мос келиш ёки келмаслиги алоҳида ўрганиладиган жиҳатлар ҳисобланади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов А. Рекреативлик – замонавий тележурналистиканинг глобал қонунияти сифатида: миллий ва халқаро тажриба. Филология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент. 2023.
2. Уразова С.Л. Реалити-шоу: особенности и принципы моделирования. М.: 2011. <http://www.ipk.ru/ftpgetfile.php?id=111>.
3. Гуцал Е. А. Реалити-шоу на современном российском телевидении : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.10. <http://www.dslib.net/zhurnalistika/realiti-shou-na-sovremennom-rossijskom-televidenii.html>.